

Preek over Genesis 45:1-15 en de Bach-cantate “Ach wie vluchtig, ach wie nietig”

Gehouden op de 9^e zondag van de herfst, 13 november 2016, in de Maranathakerk te Den Haag

Gemeente van Christus,

Misschien hebben jullie het ook gevoeld, dit ongelofelijk schurende contrast daarnet. Hoe het schuurde tussen onze eerste lezing en het volgende lied? Ik vond het met een mes te snijden.

Eerst de prachtige climax van het Josefverhaal. Josef die zijn identiteit onthult aan zijn om brood bedelende broeders. En daarbij de ontroerende ontknoping hoe Josef zin vond in zijn kronkelige en door veel onrecht getekende levensweg. Hoe hij uiteindelijk zelfs in die weg Gods regie kon zien, hoe hij in het onrecht dat hem is aangedaan nu Gods plan kan ontwaren. Verwend door zijn vader. Bespot en veracht door zijn broers. In een put gegooid en later verkocht. Slaaf geworden in Egypte. Ten onrechte in de gevangenis terecht gekomen. Vergeten door de opperschenker van farao. Maar dan uiteindelijk toch vrijgekomen en vanwege zijn wijsheid aangesteld tot kanselier van Egypte. Door zijn economische maatregelen werd Josef de redder van een heel volk, bezorgde farao een ongekende macht en maakte Egypte tot een wereldrijk.

Het is allemaal begonnen bij de broers, die hem op zijn 17^e verkocht hebben. En wat zal hij vervolgens vertwijfeling, wrok en wraaklust diep in de ogen hebben gekeken! Maar als Jozef op zijn 37^e zijn broers opnieuw ontmoet, zegt hij tegen ze: ‘niet jullie, maar God heeft mij hierheen gestuurd. God heeft mij deze plaats gegeven om ervoor te zorgen dat jullie in leven blijven.’ Jozef heeft ontzettend veel meegemaakt. Maar hoe zwaar het ook was, nu wordt hem gegeven, om in deze harde weg een zin te vinden, om te zien dat het een nodige zware omweg was naar een goed doel. Dat zijn weg en zijn leven, dus, zinvol was en is. En hoe! ‘God heeft mij eerder dan mijn familie naar Egypte gestuurd, om hun leven te redden. Het onrecht dat mij is aangedaan, heeft God ten goede gekeerd.’ Wat een ongelofelijk groot cadeau, om zoiets te mogen ervaren, om zijn leven dankzij God als nuttig en zinvol voor zichzelf en zijn dierbaren te kunnen duiden. Om dus erdoor doordrongen te zijn, dat het leven niet voor niets is, dat het waarde heeft.

En dan, direct erop volgend, bezongen wij in vijf coupletten van het lied ‘Ach hoe vluchtig, ach hoe nietig’, hoe zeer het leven toch zonder blijvende waarde is. Een groter, een schurender contrast is oppervlakkig bezien haast niet denkbaar. Of, eigenlijk wel, wij hadden ook alle acht of zelfs alle 13 coupletten kunnen zingen die het Duitse origineel van Michael Franck oorspronkelijk telde. Dit lied heeft Johan Sebastian Bach omgewerkt tot zijn cantate met dezelfde naam waarnaar wij straks mogen luisteren. Daarom staat het vanochtend op de orde van dienst.

Alle 13 coupletten zijn volgens hetzelfde schema opgebouwd: de eerste regel staat los van wat volgt en benoemd, quasi als titel, het onderwerp. Erop volgen drie rijmende regels die de vluchtigheid, de nietigheid, het rappe vergaan van het desbetreffende thema beschrijven. Daarbij zijn “vluchtig” en “nietig” uitwisselbaar, wat eerst wordt genoemd, wisselt af. De twee woorden horen dus hecht bijeen en leggen elkaar wederzijds uit. Ons leven is nietig, zonder blijvende waarde, omdat het zo vluchtig is, zo snel voorbij gaat. Maar ook het omgekeerde wilde de dichter uitdrukken: Ons leven is zo vluchtig, omdat wij ons vastklampen aan allerlei nietigheden. “De jaren snellen ons voorbij als dromen”, zongen wij in Psalm 90, die Michael Franck vaker in zijn lied aanhaalt.

Toch los van de volgorde van “vluchtig” en “nietig”, bepaalt vooral het dubbele “ach” de klagerige, zuchtende kleur van het lied. En vooral deze duistere kleur riep al vroeg weerstand op, dat laat zich aan parodiegedichten en alternatieve tekstberijmingen van dit lied aflezen. Deze teksten beginnen allemaal met een juichend “O” en richten zich op het eeuwige leven in het hiernamaals. Zo ontstaat twee jaar nadat dit lied ingang heeft gevonden in het Duitse liedboek een half-spottend alternatieftekst “O hoe vrolijk, o hoe zalig is het hemelse leven”, die op dezelfde melodie te zingen valt en een voor een alle 13 thema’s van Francks coupletten langsgaat. Wij zien zo duidelijk waar dit lied, waar het onderwerp “de vergankelijkheid van het leven” wringt. Wellicht hebben jullie het bij het zingen gevoeld, het stemt somber en je denk snel: ‘moet dat nou, kan het niet wat lichter?’ Maar klopt dit eigenlijk? Is dit lied en ook het thema van de cantate duister en pessimistisch? Moet christelijke hoop ertegen in opstand komen?

Het laatste couplet laat zien dat het lied niet noodzakelijk zo moet worden begrepen. Met een enkele krappe slotregel wordt de daarvoor in de oorspronkelijke 12 eerste coupletten breed uitgemeten stroom van vergankelijkheid een bepaalde kant op geleid. “Wie God vreest zal eeuwig leven”. Voor dit oude woord

‘vrezēn’ moeten wij uit het huidige taalgebruik eerder “eerbied hebben” of “ontzag tonen” denken, een ietwat andere kleur dan bang zijn of angst hebben. In de Bijbel wordt dit werkwoord veelvoudig met wijsheid in verbinding gebracht, het ouderwetse citaat “de vreeze des Heeren is het begin van wijsheid” is u wellicht bekend. Maar ook in de al eerder aangehaalde psalm 90 lezen wij de bede: “Leer ons zo onze dagen te tellen dat wijsheid ons hart vervult”

Deze laatste liederregel laat dus zien dat het, ondanks het sombere onderwerp en al die zuchtende ach’s niet om het klagen gaat, maar om het verkrijgen van wijsheid. De dichter herinnert ons nadrukkelijk aan de eendigheid van het leven, maar niet om ons te doen vertwijfelen, maar om ons wijsheid te leren, om ons op te dragen de tijd die wij wel hebben, wijs te gebruiken en het beste eruit te halen. Zijn Bijbels voorbeeld daarvoor is het boek Prediker, velen kennen wellicht het gedicht “alles heeft zijn tijd” uit dit boek. In het Duitse leesrooster is dit gedicht op de zondag waarvoor Bach zijn cantate dichtte de lezing uit het Oude Testament. Programmatisch begint dit boek met de stelling dat alles nietig, alles zinloos is, wat Prediker poëtisch met de woorden uitdrukt: “lucht en leegte, alles is leegte”. Alles is vluchtig, net als lucht eenvoudig weg te blazen. Het Hebreeuwse woord voor “lucht” is Abel, de naam van het eerste moordslachtoffer in de Bijbel. Wat direct duidelijk maakt dat het Prediker niet om hautaine ‘weltschmerz’ te doen is. Veel eerder roept hij op het leven, de geschiedenis en de wereldgebeurtenissen uit het perspectief van hun slachtoffers te bekijken, te duiden en te beschrijven. Want de Abels staan in de Bijbel altijd voorop en zo vermoed ik dat het slachtofferperspectief een centraal onderdeel van de wijsheid is, waartoe lied en cantate oproepen. Zo moeten wij bij “vluchtig” en “nietig” ook aan vluchtelingen en vernietiging denken. Zo wordt dit oude lied en de prachtige cantate actueel voor ons heden.

Ook een programmatische woordspeling wijst richting prediker en zijn refrein “lucht en leegte, alles is leegte”. Michael Franck laat namelijk direct in couplet een zien wat hij van plan is: heel het leven vanuit zijn einde, de dood, bekijken. Daarom vergelijkt hij het leven als eerste met nevel. Volgens mij is dat geen toeval, want als je het woord ‘leven’ vanuit zijn einde leest, dus omdraait, dan krijg je ‘nevel’. En nevel bestaat nu eenmaal uit niets anders dan vluchtige lucht en leegte.

Dit eerste en het laatste couplet heeft Bach, in de melodie van de Berlijnse kerkmusicus Johann Crüger, als inleidend en afsluitend koraal in zijn cantate opgenomen. Her en der, zo komt het muzikaal tenminste op mij over, is het contrast tussen zinloos leven en leven dat zich juist daartegen verzet, te horen. Bijvoorbeeld herhalen in het openingskoor alt, tenor en bas refreinachtig aan het einde van elke regel „Ach wie flüchtig, ach wie nichtig“. Het klinkt, zo vind ik persoonlijk, haast als een protest. Ik ben benieuwd of anderen dit contrast straks ook horen. De aria’s en recitatieve tussen de twee koralen gaan de steekwoorden uit de coupletten 2 t/m 12 van het net gezongen lied langs.

Het onderwerp van de cantate past natuurlijk vooral goed bij de tijd van het jaar en het kerkelijk seizoen van de voleinding. Dat is, volgens mij de voornaamste band met de zondag waarvoor Bach „Ach wie flüchtig, ach wie nichtig“ heeft geschreven. De samenhang met het net gelezen evangelie is een beetje vager. Natuurlijk, er gaat iemand dood en de dood van een kind voert zeker de vluchtigheid van het leven voor ogen, maar als het leven zo nietig is, waarom roept Jezus het meisje dan dit leven weer in? Dit is maar schijnbaar een tegenspraak, want wij weten allemaal: zelfs degenen die een leven vol tegenslagen moeten leiden, willen hun leven niet missen. Zoals het Woody Allen ooit heeft samengevat: “Het leven zit vol met ziektes, leed en pijn. En trouwens, veel te kort is het ook.”

Iets anders viel mij nog op aan het evangelie: het zijn twee verhalen die in elkaar zijn gewoven, twee verhalen die fundamenteel om vertrouwen gaan. Het begint met een enorm groot voorschot aan vertrouwen in Jezus door de vader van het overleven meisje: “Kom alstublieft en leg haar de hand op, dan zal ze weer leven”. En op weg naar haar toe een tweede, wellicht nog groter blijk van vertrouwen: de zieke vrouw vertrouwt erop dat niet eens woorden of daden van Jezus nodig zijn, en ziedaar, ze heeft gelijk. Alleen al het aanraken van zijn gewaad geneest haar van haar ziekte. Allebei genezingen laten het torenhoge vertrouwen zien dat de mensen destijds in Jezus hadden. Zij geloofden vast en zeker dat in deze mens God leeft en werkt, deze liefhebber van het leven, deze aartsvijand van de dood. Het is dit vertrouwen dat ons hier als gemeenschap bijeenbrengt, dat elke vluchtigheid doorstaat en elke nietigheid doorkruist: Wie God vreest, zal eeuwig leven.

Amen.